

Ірина Сидун

Соціокультурні уявлення одеських публіцистів про США другої половини XIX ст.

У статті проаналізовано уявлення громадських діячів Одеси про Сполучені Штати Америки. Визначено місце та роль одеських публіцистів та громадських діячів у відображенні суспільної думки населення півдня України другої половини XIX ст. З'ясовані особливості загальноприйнятих стереотипів населення півдня України про Новий світ. Розглянуто механізм висвітлення американських реалій на сторінках видань одеських публіцистів, які відвідали США. Свої враження, почуття та спогади громадські діячі, журналісти передавали у власних публіцистичних творах та в статтях на сторінках місцевої преси. Показано місце та роль регіональної періодики у відображенні уявлень видатних діячів Одеси щодо різних сторін життя заокеанської країни.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, американо-українські відносини, публіцистика, уявлення, суспільна думка.

This is useful for graduate students and new faculty members with sources which can help them develop their academic career. Studied the Ukrainian intellectuals' attitude to the USA of the second half of the 19th century. It studies the reflection of the United States of America of the second half of the 19th century in the periodicals of the Russian Empire. Analysed the idea of public figures Odessa of the United States. The place and role of Odessa journalists and public figures in reflecting public opinion poll in the south of Ukraine in the second half of the nineteenth century. The features of conventional stereotypes popula-

tion of southern Ukraine on New World. The mechanism elucidation American realities on the pages of books Odessa journalists who visited the United States. His impressions, feelings and memories of public figures, journalists handed in their journalistic works and articles on the pages of the regional periodical press. The place and role of regional periodicals in displaying representations of prominent figures Odessa on various aspects of overseas countries. The attitude of the leading executives of the second half of the 19th century to the problems of the States of America. Showing different positions of Odessa journalists of the southern region of the Russian Empire.

Key words: United States of America, American-Ukrainian relations, publicist, image, public opinion, regional periodical press.

Вже після проголошення незалежності та створення нової держави Північно-Американського Союзу, ця країна почала привертати до себе значну увагу. Однак, саме друга половина XIX ст. внесла низку змін у відносини Російської імперії та Сполучених Штатів, сформувала уявлення українського суспільства про американців. Більшість репортерів та письменників, які писали про Америку, побували там, щоб на власні очі побачити Новий світ та зібрати інформацію про нього. Не виключенням були і одеські громадські діячі, які побували за океаном і описали побачене у своїх статтях та працях. Досить відкритим публікаціям сприяло те, що в середині XIX ст. цензура істотно ослабла та посилювався інтерес до зовнішнього світу.

Метою нашого дослідження є аналіз текстів про Сполучені Штати Америки провідних публіцистів, громадських діячів Одеси та показати різні погляди на заокеанську країну в другій половині XIX ст.

Кінець 1850-1860-х рр., порівняно з минулими десятиліттями, помітно виділяється кількістю публікацій американських вражень українських мандрівників. Незважаючи на індивідуальність авторів, поверховість та неповноту їхніх спостережень ця література є однією з важливих джерел формування етнічних уявлень. Для суб'єкта сприйняття, а саме окремого українського мандрівника, особисте знайомство з американцями відіграло значну роль для того, щоб скласти власну думку про них. Більш того, особисті враження співвітчизників в очах південноукраїнських читачів набували великого авторитету.

Виразно образ США постав у журналістській практиці братів Сокальських та К. Скальковського. П. П. Сокальський – відомий український композитор. В 1852 р. він закінчив Харківський університет зі ступенем кандидата фізико-математичного факультету та був призначений вчителем природничих наук у Катеринославську гімназію. Особисті причини спонукали його переїхати в Одесу. Тут П. Сокальського призначили вчителем історії в Одеську другу гімназію. Недовгий час він працював чиновником департаменту сільського господарства, де захистив дисертацію на ступінь магістра хімії, а в серпні 1856 р. був звільнений зі служби за станом здоров'я [6]. Деякий час П. Сокальський був особистим секретарем російського генерального консула в США [4, с. 618]. У середині XIX ст. він займав помітне місце серед співробітників «Одесского вестника». До свого співробітництва в «Одесском вестнике» ставився досить серйозно, тому весною 1858 р. повернувся з Америки. П. Сокальський друкувався в газеті під псевдонімами В. Чібісов, В. Ч-ов, Фагот, Дністровський [10]. Він був автором багатьох фейлетонів, літературних та журнальних оглядів. Після смерті 1871 р. його старшого брата М. Сокальського адміністрація вирішила припинити видання «Одесского вестника» на попередніх засадах і передати його як літературно-політичну газету в руки приватної особи. Видавцем «Одесского вестника» став П. Сокальський. Йому вдалося зберегти колишню популярність газети та твердо додержуватися її попередньої програми [1, с. 8]. У червні 1876 р. П. Сокальський назавжди припинив редакційно-видавничу діяльність, але продовжив журналістську діяльність. В останнє десятиріччя свого життя продовжував співпрацювати в одеських і столичних виданнях.

Одночасно він успішно працював у редакції «Южного сборника» та підготував для нього змістовну статтю під назвою «Суспільна благодійність в Америці». Стаття була написана на основі вражень автора, які він зберіг з часів перебування в цій країні. У ній П. Сокальський виступив енергійним прихильником розвитку суспільної благодійності і ратував за створення на півдні Російської імперії мережі благодійних організацій за американським зразком. Він виділяв той факт, що суспільство саме опікується своїми

потребами, саме дає початок будь-якій суспільній благодійності і держава та влада приходять на допомогу лише тоді, коли приватні намагання є не достатніми. Разом з тим воно визнає законність існування організацій та забезпечує за ним розумну свободу дій. Американців він вважав людьми з простим серцем та щирими філантропами. З цього приводу він писав: «Його егоїзм осмислений та визнає егоїзм в іншому: він досить жваво визнає свої права, але зате визнає їх і в інших. Звідси витікає важлива риса американського характеру – це добровільне та пряме виконання обов'язків громадянина чи людини або боргу свого по відношенні до інших людей. В його розумному егоїзмі помітно тільки широкий розвиток особистості, яке допустили сприятливі їй установи, але не помітно жорстокості та брутальності почуття» [18, с. 92]. З 1834 р. почали свою діяльність благодійні організації в м. Одеса. Ці установи мали свій устав, чітку структуру та програму діяльності. Однак, недоліком їх була недостатність коштів для виконання функцій належним чином [3, с. 216]. Порівнюючи роботу благодійних організацій у Північно-Американських Штатах та в рідній країні П. Сокальський бачив значні недоліки у функціонуванні благодійних установ в Російській імперії та ставив у приклад розвиток благодійності за океаном і вказував, що благодійність американців – свята справа.

Описуючи свої враження, в одній із статей П. Сокальський зазначав малу духовність заокеанського народу та писав з цього приводу: «якщо музика для європейця має чарівність сама по собі, то для американця вона, не що інше, як кращий спосіб для травлення. Вони можуть насолоджуватися нею тільки з повним кишечником і тому недивно, що в антрактах будь-якого концерту вони вживають закуски та напої. Тут все якесь незвичне для стороннього спостерігача» [9]. В іншій своїй статті «В Америці», яка була опублікована в центральноросійській газеті П. Сокальський виправдовував американців та вказував на невірність суджень про них як народ, який живе лише заради збагачення. Також писав, що помиляються ті, хто говорив, що набити карман – складає єдину ціль у житті янки. «Для них вся ціль – в діяльності. Він скоріше прив'язаний до свого підприємства, чим до очікуваної кори-

сті від нього. Його спокушає частіше за все масштабність проекту, слава, загальна користь першого відкриття, розширення торгівлі, ніж одне безцільне почуття користоловства» [12]. Відомий одеський громадський діяч К. А. Скальковський дещо по-іншому висловлювався на рахунок цього питання. Він вказував, що американці, як відомо, оцінюють якості людей грошима і був впенений, що поет на їх думку нічого не вартий, та лише в тому разі коли б він заощадив мільйон другий, то мав би повагу в очах людей, які поклоняються золотому бичку [14, с. 163].

Константин Аполонович Скальковський був істориком, громадським діячем та письменником, народився в Одесі в 1843 р., отримав освіту в пансіоні при Рішельєвському ліцеї та в інституті корпусу гірничих інженерів. Поступивши на службу в гірниче відомство, робив геологічні та геогностичні дослідження та вивчав господарство гірничих заводів. В 1867 р. його вибрали секретарем «Товариства для сприяння російській промисловості та торгівлі», займав цю посаду біля десяти років. Здійснив за порученням міністерства фінансів ряд поїздок по Росії та за кордон з метою вивчення різних торгівельно-промислових питань. У своїх роботах, які написав після повернення із-за кордону, торкався різних питань. Двічі побував він за Атлантичним океаном у Сполучених Штатах Америки. По приїзді написав ряд праць, в яких описував різні сторони американського життя, неодноразово порівнюючи його зі способом життя власної країни. Вперше в Америці К. А. Скальковський побував у 1875-1876 рр. Це був час проведення Філадельфійської виставки та підготовка до президентських виборів. Вашингтон він називав центром всіх виборчих агентств та політичних авантюристів [16, с. 268].

П. П. Сокальський дивувався настільки широкими правами жінки користувалися в цій країні, на протипагу жінкам Російської імперії. «Права, якими користується в Америці жінка – величезні: їй завжди вступають перше місце за столом, в вагоні, на пароплаві. Вона одна гуляє скрізь. Американці щодо них найкращі лицарі. На захист жінки вони з'являються десятками» [9]. Щодо жіночого питання Америка, звичайно, випередила Російську імперію, але вже на початку 1860-х рр. це питання набуло характеру гострої

соціальної проблеми. У цей час і на півдні України жінки брали активну участь у громадських рухах та обороняли своє право бути рівноправними членами суспільства.

У листах з Америки П. Сокальський спростовував уявлення одеситів про відстані між США та Одесою, які вважали її досить великою. Він її порівняв із відстанню від Петербурга до Одеси та показав, що вона є більшою, ніж від Петербурга до Нью-Йорка [9]. В останньому листі він зробив такий висновок щодо Америки та американців: «Так мало я засвоїв собі американські нрави, цей венігрет з часового механізму, квакерства, солідного тону, схильності до філософії та гарного апетиту» [8].

Не одноразово П. Сокальський піднімав болюче для Сполучених Штатів питання рабства. В «Отечественных записках» була надрукована стаття з цього приводу. Позиція автора не була чітко висловленою. Він не виставляв себе прихильником невольництва, але й не виступав ярим противником рабства. Він розглянув дану проблему суто в рамках Сполучених Штатів і зробив власні висновки щодо вирішення питання рабів. Невільництво, зазначав П. Сокальський – яблуко розбрату в Північно-Американських Штатах. Він прийшов до висновку, що «яким би не було сильним бажання вільних штатів ліквідувати рабство на Півдні, однак в невольницьких штатах протидія цьому бажанню набагато більша. Таким чином, між союзними штатами існують непримиримі розбіжності і в майбутньому можливо передбачити лише або розпад Союзу або здійснення корінного перевороту відносно рабства. Але й при розпаді Союзу, так як і при ліквідації рабства в усіх штатах питання про невольників ще не буде вважатися повністю вирішеним. Рабство досить неприродне явище в народному житті, а що неприродно, то й не тривке». Американці в середині XIX ст. відкидали можливість виникнення темношкірих людей від одних прабатьків з білими. Однак, П. Сокальський був не згоден з такою гіпотезою і зазначав, що якщо відхилити таку можливість, означає заперечувати вплив місцевих явищ природи на зміни в зовнішності місцевих жителів. Проаналізувавши всі сторони американського невольництва, автор зробив висновок, що вирішити

питання можливо, але не можливо зробити так, щоб «і вовки були ситі, і вівці цілі» [2, с. 184].

Старший його брат відомий економіст та статистик І. П. Сокальський з 1853 р. писав огляди розвитку зовнішньої торгівлі. Його перу належать глибокі аналітичні статті в журналі «Новороссийский календарь». Значну увагу він приділив особливостям розвитку зовнішньої торгівлі в 1853 р., коли зовнішньоторговий обіг Новоросії та Бессарабії досяг 70 млн. руб. Неврожай у Європі породив особливий попит на завізне зерно. Роль експортерів взяли на себе Росія та США. Однак, США не змогли скласти Росії на зовнішньому ринку настільки ж серйозну конкуренцію, як в 1847 р. Цей висновок І. П. Сокальський підтвердив таблицею товарообігу США, складеною на основі ряду джерел, яку порівняв з даними по Новоросійському краї. Приведені автором матеріали свідчили, що «весь відпуск збіжжя зі Сполучених Штатів в 1853 р. ледве може порівнятися з відпуском зернових продуктів з однієї Одеси» [17, с. 413].

Брат Петра Сокальського – М. П. Сокальський займав помітне місце серед одеських публіцистів. З 1858 р. він став редактором «Одесского вестника», де займався написанням основних рубрик видання: «Сучасна хроніка», де розглядалися питання внутрішнього життя країни та «Політичні відомості», які освітлювали події за кордоном [11]. М. Сокальський, іноді відстоюючи свої позиції, застосовував недозволені в підцензурній пресі прийоми. Такою була замітка в «Одесском вестнике», розміщена після відміни порто-франко в рубриці «Сучасна хроніка», де автор проводить паралель між північними та південними губерніями Росії та північними та південними штатами Америки. Публіцист підкреслював, що «як в Америці, так і у нас промислові інтереси Півдня та Півночі діаметрально протилежні між собою. Як в Америці так і у нас зовсім різні вимоги щодо тарифу. Ось з якої точки зору ми вказуємо на необхідність перегляду нашого тарифу і на злиття Півдня з Північчю з допомогою залізниці». Виходячи з цього, автор визначив причини громадянської війни у США. Саме різнохарактерність природи штатів і була головною причиною розладу та постійної розбіжності в їх взаємних інтересах – вважав М.

П. Сокальський [7]. Міністр внутрішніх справ вважав, що таке співставлення не слід допускати до друку. Зробивши зауваження Одеському цензурному комітету [5].

Проводив паралелі між США та Російською імперією і К. А. Скальковський. Він стверджував, що саме в економічному плані Сполучені Штати та Росія мають багато подібного: паперові гроші, протекціоністський тариф, вивіз сировини та золота і зворотне привезення виробів, залежність від іноземців у торгівлі та мореплаванні, величезна територія з рідким розселенням, чудові водні шляхи і т.д. – всі ці явища загальні для обох країн та не схожі вони ні по політичному устрою, ні по духу, ні по складу життя [13, с. 623]. Той факт, що американці виявляли симпатію до росіян автор у своїй роботі пояснював так: «американське суспільство стояло за Росію зовсім не від прихильності до нас, так як недоліки російського державного устрою там добре відомі, а через ненависть до Англії. В Російській імперії вони бачили ворога та суперника Англії, а Англія їх тільки і цікавила, і до неї не дивлячись на спорідненість, вони відчували до останнього часу ненависть, задрість та час від часу острах» [15, с. 445]. К. Скальковський жалкував через те, що завдяки великій прихильності Росії до Америки та бажанню догодити США призвело до величезної помилки – продажу Аляски. Цей факт не був приємний для національного самолюбства російського народу [15, с. 446].

Досить своєрідно сприйняв К. Скальковський індіанців в Америці. Побачивши на власні очі червоношкірих, він назвав їх жалюгідною расою. У цьому питанні автор стояв на боці федерального уряду і вважав несправедливим докоряти американців у безсердечності щодо червоношкірих. Автор вважав, що достатньо і того, що американський уряд захищає червоношкірих, визнає їх юридичне право на землю і, що їм відведені заповідні землі вздовж річок, куди білі не мають права заходити. Тому, докори на адресу американців по відношенню їх до індіанців вважав несправедливими [16, с. 351].

К. Скальковський не ідеалізував Америку, він розумів, що кожна країна має свої позитивні сторони і недоліки. Недосягли ідеалу і в Америці і не досягнуть. Однак, якщо покласти на вагу негативні і позитивні сторони, то мабуть у США, порівнюючи їх

з Європою позитивне сильно перетягне у свій бік. До недоліків Америки уналежнюють її буржуазний характер суспільства. Вона і здалеку, і зблизька представляє юрбу працелюбних і спиритних міщан. Інтереси мистецтва, витонченої цивілізації стоять там на другому місці, праця і звичайний комфорт – на першому. Америка – явна протилежність Європі. Конституція і кодекс, які стали фактом, а не фразами, залізниця і гігантські споруди, побудовані в інтересах всіх, в таких розмірах, про які Європа не має ніякого поняття. Американська конституція єдиний в своєму роді витвір людського розуму, створила демократичну державу, розміри якої можуть збільшуватися довільно без всякого побоювання за єдність країни. Кращою похвалою Америці вважав автор є те, що нею повністю задоволені самі американці та бажав такого ж свідомого патріотизму всім народам світу [16, с. 415]. Ще в кінці 1850-х рр. П. Сокальський, побувавши у Вашингтоні на засіданні конгресу та палати представників був вражений повною відкритістю для всіх і кожного в будь-який час. Така демократичність і стала породженням патріотизму громадян Америки [9].

Уявлення К. А. Скальковського про Сполучені Штати звичайно дещо відрізнялись від уявлень П. П. Сокальського, так як вони побували в Америці в різні часи. П. Сокальський – у середині ХІХ ст., коли ще існував інститут рабства, жіноче питання не настільки набуло свого поширення і тільки назривала міжусобна та запекла боротьба між плантаторами Півдня та промисловцями Півночі. К. Скальковський – у період завершення Реконструкції, коли рабство було ліквідовано, негри отримали не лише свободу, а й права, як соціальні так і політичні, жінки досягли значного успіху, економіка країни стабілізувалася. Проте, Америка все-таки залишалася своєрідною країною зі своїми позитивними та негативними сторонами, які вражали одеських мандрівників. Різні оцінки давали вони тим чи іншим сторонам життя заокеанської країни та в основному поверталися до рідної країни з хорошими враженнями.

Список літератури:

1. Берман Я. З. До столітніх роковин заснування газети «Одеський вісник» (1827-1927) : Матеріали до історичного нарису / Я. З. Берман. – Київ : Київ-Друк, 1928. – 16 с.
2. Вопрос о невольничестве в Северо-Американских Соединенных Штатах // Отечественные записки. – Т. 119. – М., 1858. – С. 169-184.
3. Гребцова И. С. Пресса Новороссийского края первой половины XIX в. как источник по истории попечительства благотворительности в регионе / Ирэна Светозаровна Гребцова // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Вип. 8. – Одеса, 1999. – С. 216-222.
4. Гребцова І. С. Редакційно-видавничі і публіцистична діяльність П. П. Сокальського / Ірэна Светозаровна Гребцова // Українська періодика : історія і сучасність. – Львів, 2002. – С. 618-620.
5. ДАОО. – Ф.1. – Оп. 173(1860-62). – Д. 20 (Циркулярны главного управления цензуры). – Л. 22-23.
6. ДАОО. – Ф.22. – Оп.1(1869). – Д. 229-а (Личное дело П.П. Сокальського). – Л. 2.
7. Одесский вестник. – 7 июня. – Одеса, 1862.
8. Одесский вестник. – 8 июня. – Одеса, 1857.
9. Одесский вестник. – 9 мая. – Одеса, 1857.
10. РВ НБУ. – Ф.1. – Д. 38516 (Статьи П. П. Сокальського в «Одесском вестнике» за 1861-1863 гг.). – 3 л.
11. РВ НБУ. – Ф.1. – Д. 39042 (Н. П. Сокальський. Проект устройства и распределения редакционных занятий). – Л. 1.
12. Санкт-Петербургские ведомости. – 21 июля. – СПб., 1858.
13. Скальковский К. А. Внешняя политика России и положение иностранных держав / Константин Аполлонович Скальковский. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1897. – 560 с.
14. Скальковский К. А. Вокруг света. Сорок шесть тысяч верст по морю и суше / К. А. Скальковский. – СПб. : Общественная польза, 1881. – 185 с.
15. Скальковский К. А. Русская торговля в Тихом океане. Экономическое исследование русской торговли мореходства в Приморской области Восточной Сибири, Корею, Китаю, Японии, Калифорнии / К. А. Скальковский. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1883. – 515 с.
16. Скальковский К. А. В стране ига и свободы / К. А. Скальковский. – СПб. : Тип. Общественная польза, 1878. – 415 с.
17. Сокальський І. П. О внешней торговле Новороссийского края и Бессарабии в 1853г. / І. П. Сокальський // Новороссийский календарь на 1857. – Одеса, 1856. – С. 413-493.
18. Сокальський П. Общественная благотворительность в Америке / П. Сокальський // Южный сборник. – №7. – Одеса, 1859. – С. 92-94.